

Kísérlet a szociolektusok kvantitatív elemzésére*

A társadalmi dialektusok tárgykörébe tartozó problémák megoldásához a modern nyelvészet eredményei is jelentős mértékben hozzájárulnak. Ennek ellenére legjobb tudásunk szerint a társadalmi dialektusok kvantitatív szemszögből való elemzésére még senki sem fordított figyelmet (BERRY–VAN DEN BARK 1943).

Tanulmányunk nem foglalkozik a cseh társadalmi dialektusok összes fajtájával, csak a szubsztenderd cseh azon változataival, amelyeket a diákok, a labdarúgók, a bányászok, a postások és a vasutasok használnak. A szubsztenderd nyelv ezen formáit a cseh szakirodalomban általában szlengnek nevezik. A kifejezés ezen használata némileg különbözik az angol, illetve amerikai szakirodalomban megszokottól. Természetesen mind a cseh, mind az amerikai szakirodalomban jelentős terminológiai eltéréseket találhatunk a cseh, illetve az angol nyelv szubsztenderd változatainak megnevezésekor. Tanulmányunkban a „Slovník spisovného jazyka českého” [A sztenderd cseh nyelv szótára] terminológiáját követjük, amely a Csehszlovák Akadémia gondozásában jelent meg, s szerkesztésében számos kiváló cseh nyelvész vett részt. Hasonló okok miatt választottuk a „The Concise Oxford Dictionary” [A mai angol nyelv kézisztótára] (FOWLER–FOWLER 1956) terminológiáját, hiszen lexikográfiai tekintélyéhez kétség sem férhet, és hagyományai is messzire nyúlnak vissza.

Véleményünk szerint a szleng következő aspektusait érdemes kvantitatív szempontból vizsgálni:

1. azon különböző lexikai egységek számát, amelyek a vizsgált szleng (pl. a vasutasok szlengjének) szókincsében egy adott időszakon belül fordulnak elő, például 1966 áprilisában stb.;
2. a lexikai egységek szinonímiáját;
3. a lexikai egységek előfordulási gyakoriságát;
4. a vizsgált szóanyag mennyiségi fejlődését, azaz azt, hogy milyen mértékben növekszik, illetve csökken az adott szleng lexikai egységeinek száma a vizsgált időszak során, például az utóbbi húsz évben stb.

* KLIMEŠ, LUMÍR: An Attempt at a Quantitative Analysis of Social Dialects. In: *Prague Studies in Mathematical Linguistics*, 4 (1972): 77–93. (A tanulmányban előforduló cseh szavak és címek magyarra fordításban Jiří Pilarský volt segítségünkre.)

1. A lexikai egységek száma

Ha a fent említett szlengfajták szóanyagát tanulmányozzuk, fel kell tételeznünk, hogy jelentős különbség mutatkozik az egyes szlengfajták között lexikai egységeik száma szerint. Az 1. táblázatból nyilvánvaló az eltérés megléte. A lexikai egységek száma szerint szembeszökő különbség van a labdarúgók és a diákok szlengje, valamint a bányászok, a postások és a vasutasok szlengje között: az előbbieket számottevően több szót tartalmaznak. Mintánkban a közös munka által összekapcsolt személyek használta szleng szegényesebbnek mutatkozik azok szlengjétől, akiket a közös érdeklődési terület köt össze.

1. táblázat

Foglalkozás	A vizsgálat helye és ideje	A szlengben előforduló lexikai egységek száma	A fogalmak száma
Bányászok	Tlučná u Plzne 1968	175	162
Postások	Plzeň 1968	102	81
Vasutasok	Plzeň és környéke 1965	288	231
Labdarúgók	Plzeň 1968	602	111
Diákok 10–12. osztály	Plzeň 1963	458	79
Σ	–	1625	664

Nem szükséges külön rámutatni arra, hogy tanulmányunk következtetései helytállósága érdekében mennyire fontos az egyes szleng lexikai egységeiről (a szlengszókincsről) minél teljesebb listát adni. Az adatok megbízhatósága (ld. 1. táblázat, 3. oszlop) azoktól a módszerektől függ, amelyeket gyűjtésükkor használunk. Ezért megpróbáltunk minden elérhető módszert felhasználni annak érdekében, hogy minél megbízhatóbb eredményeket kapjunk.

1.1. Különösen eredményes módszernek bizonyult a *k é r d ő í v e k* használata. Ennek során olyan listát küldtünk ki a válaszadók egy reprezentatív mintája számára, amely szlengbeli lexikai egységeket tartalmazott. A listát a vasútállomásokon, bányákban stb. végzett előzetes felmérések alapján állítottuk össze. A válaszadók ezeket egészítették ki, illetve szükség esetén ki is javították őket. A vizsgált szleng lexikai egységeinek számát kielégítő mértékűnek vettük, ha az alábbi feltételek teljesültek:

a) a kérdőívek megfelelő számban érkeztek vissza;

b) a válaszadók nem változtattak a kérdőíven (a szleng lexikai egységeinek számát tekintve), vagy a válaszadóknak csak elhanyagolhatóan kis hányada javasolt néhány változtatást.

Ennek a módszernek egyfelől az az előnye, hogy az adatközlőknek elegendő idejük van a válaszok átgondolására, másfelől viszont nagy hátránya, hogy a kapott válaszok elszigeteltek, nem kapcsolódnak közvetlen módon a válaszadók munkájához.

1.2. A fenti hátrány kiküszöbölhető, ha a szleng vizsgálatára *magnetofon* használunk. A legjobb eredmény akkor érhető el, amikor az alanyok nem tudják, hogy beszélgetésüket rögzítik. Ezután a felvétel elemzésre kerül annak érdekében, hogy meghatározzuk a szleng szókincsét és lexikai egységeinek számát. Ez a módszer különösen hasznosnak tűnik, de használatát eléggé korlátozzák az alábbiak:

a) bizonyos körülmények között nem használható a magnetofon (bányákban, ahol a készülék szikrázása bizonyos körülmények között robbanáshoz vezethet, zajos vagy nagyon poros műhelyekben stb.);

b) a felvételek elkészítése, majd átírása meglehetősen munkaigényes és drága;

c) bármilyen hosszúak is a felvételek, előfordulhat, hogy nem tartalmaznak bizonyos ritkán előforduló lexikai egységeket, például olyanokat, amelyeket csak speciális körülmények között használnak.

1.3. A kérdőívek, valamint a magnófelvételek segítségével kapott eredményeket célszerű kiegészíteni, bizonyos esetekben megmagyaráztatni megfelelő adatközlőkkel a velük való *beszélgetések* során. Ezeket a személyeket nem lehet véletlenszerűen kiválasztani, hiszen megfelelő személyes tulajdonságokkal kell rendelkezniük, és érdekeltnek kell lenniük a kutatóval való pozitív együttműködésben.

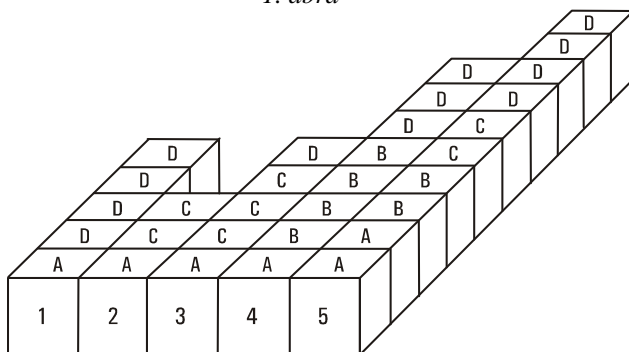
Végül a fenti módszerek kombinálásának ellenére sem lehetünk biztosak abban, hogy a lexikai egységeket teljes mértékben számba vettük (1. táblázat), mivel ritkán előforduló lexikai egységek vagy sajátos vonások kimaradhattak. Természetesen ezek száma valószínűleg nagyon kicsi.

A szleng egyes fajtái között lévő különbség nemcsak a lexikai egységek számában mutatkozik meg, hanem függ az egyes lexikai egységek és azon fogalmak között lévő viszonytól is, amelyek szorosan kapcsolódnak az érintett csoport munkájához vagy érdeklődési köréhez. Valamilyen módon ezeket a viszonyokat is szükséges feltüntetni (1. táblázat, 4. oszlop). A lexikai egységek száma legalább annyi kell hogy legyen, mint a kifejezendő fogalmaké, rendszerint az előbbiek száma meghaladja az utóbbiakét az adott szlengben megjelenő szino-

nimák miatt. A lexikai egységek és a fogalmak közti összefüggés (lexikai egységek : fogalmak) megmutatja, hogy a vizsgált szlengben az egyes fogalmakat csak egy-egy szó fejezi-e ki, vagy pedig szinonimák is megjelennek a nyelvben.

A fogalmak és a lexikai egységek száma közti viszonyt ábra segítségével is megjeleníthetjük (1. ábra). Minden lexikai egységet egy hasáb reprezentál. Az első sor négyzetei egy-egy fogalmat jelölnek. Ha a hasábok a háttér felé terjeszkednek, akkor az adott fogalomnak egy, kettő, három stb. szinonimája van. Ha szükséges, a lexikai egységek előfordulási gyakoriságát az A–D betűkkel jelölhetjük (ld. alább 243. oldal). Az 1. ábra a diákok szlengjének csak egy kis szeletét reprezentálja, mégpedig az egyestől ötösig terjedő osztályzatokat jelölő lexikai egységeket. Ily módon egyetlen ábra segítségével egyidejűleg három fontos paramétert: a lexikai egységek számát, szinonímiáját és előfordulási gyakoriságát is reprezentálni lehet.

1. ábra

2. A lexikai egységek szinonímiája

A lexikális anyag elemzése során látható, hogy az alapvetően két részre osztható: az egyik részben azon lexikai egységek találhatók, amelyeknek nincs szinonimájuk, a másikban pedig olyanok, amelyek egy vagy több szinonimával is rendelkeznek. Az adatok alapos vizsgálata során kiderült, hogy mélyreható különbség van a szleng bányászok, postások és vasutasok által használt fajtái, valamint a labdarúgók és a diákok által használt szlengfajták között. Az előbbieken kevés szinonima található, míg az utóbbiak szinonimákban gazdagok, ezt mutatja a 2. táblázat. Ezek az eredmények egyúttal az egyes szlengfajták lexikai egységeinek összes száma között lévő különbséget is megmagyarázzák (1. táblázat): a lexikai egységek összes számát nagy mértékben befolyásolja a vizsgált szleng szinonimák létrehozására való képessége. Fontos hangsúlyozni, hogy a bányászok, postások és vasutasok által használt szlengfajták legfőbb funkciója a

kommunikáció, míg a labdarúgók és a diákok által használt szlengfajták esetében egyértelmű tendencia mutatkozik a minél kifejezőbb szavak használatára (KLIMEŠ 1964: 71–118).

2. táblázat

Foglalkozás	Szinonimák nélküli lexikai egységek	
	Abszolút számok	Relatív számok
Bányászok	152	86,85%
Postások	66	64,70%
Vasutasok	188	65,28%
Labdarúgók	21	3,49%
Diákok 10–12. osztály	22	4,80%
Σ	449	27,64%

A fent említett szlengfajtákban előforduló lexikai egységek alapos elemzése megmutatja, hogy a szinonimák különféle csoportokat alkotnak, amelyek elsősorban az egyes fogalmakat jelölő lexikai egységek számában különböznek egymástól (ld. 3. táblázat). Különösen figyelemreméltó az, hogy a számottevő különbségek ellenére, amelyek a bányászok, postások és vasutasok által használt szlengfajták között mutatkoznak, a szinonimák átlagos száma majdnem ugyanaz a bányászok, postások és vasutasok szlengjében (2,3 vagy 2,4 szinonima egy szinonimacsoportban). Például a bányászok szlengjében hét darab két szinonimából álló csoport van (= 14 lexikai egység), és három olyan csoport, amely három-három szinonimát tartalmaz (= 9 lexikai egység). $\frac{14+9}{10} = 2,3$. Ugyanezzel a

képlettel számítottuk ki a szinonimák átlagos számát a labdarúgók és a diákok által használt szlengben. Az eredmények nagyon érdekesek: rendre 5,23 és 5,52 (ld. 4. táblázat). Nyilvánvaló, hogy figyelemreméltó különbség van egyfelől a bányászok, postások és vasutasok által használt szlengfajták, másfelől a labdarúgók és a diákok által használt szlengek között a szinonimák számának tekintetében.

3. táblázat

Egy csoportban lévő szinonimák száma (= N)	Az N szinonimát tartalmazó csoportok száma az alábbi szlengekben:				
	Bányászok	Postások	Vasutasok	Labdarúgók	Diákok
2	7	10	35	22	14
3	3	4	5	22	10
4	–	1	–	18	10
5	–	–	3	10	10
6	–	–	–	13	10
7	–	–	–	7	7
8	–	–	–	5	6
9	–	–	–	3	4
10	–	–	–	4	2
11	–	–	–	2	2
12	–	–	–	–	1
13	–	–	–	–	2
14	–	–	–	2	–
15	–	–	–	–	1
16	–	–	–	–	–
17	–	–	–	–	–
18	–	–	–	–	–
19	–	–	–	1	–
20	–	–	–	–	–
21	–	–	–	1	–
22	–	–	–	–	–
23	–	–	–	–	–
24	–	–	–	–	–
25	–	–	–	1	–
Σ	10	15	43	111	79

4. táblázat

Foglalkozás	Egy csoportban előforduló szinonimák átlaga
Bányászok	2,30
Postások	2,40
Vasutasok	2,33
Labdarúgók	5,23
Diákok	5,52
Összátlag	4,56

Felmerülhet az a kérdés, hogy vajon vannak-e olyan típusok, vagy osztályok a fogalmak körében, amelyeket egy adott szlengfajta esetében a legnagyobb számosságú szinonimacsoportok jelölnek. Lexikális anyagunk mélyreható elemzése azt mutatta, hogy erre a kérdésre nem lehet egyértelmű választ adni. Például a vasutasok szlengjében a legtöbb szinonimát tartalmazó csoportok (egyenként öt szinonima) egy rangidős vasutastisztet jelölnek (*dlouhé dříví* [tkp. hosszú fadarabok], *holubář* [tkp. galambtenyésztő], *škodná* [tkp. kártékony vadállat], *viržinko* [tkp. szivarfajta], *za bukem* [tkp. a bükkfa mögött]), vagy a felvigyázót (*práh* [tkp. küszöb], *sirka* [tkp. gyufa], *švel, švelík, trám* [tkp. gerenda]), míg a postások szlengjében (négy szinonima) a pénzt is tartalmazó postástáskát (*samec* [tkp. szoknyapecér], *úhrnnej* [tkp. együttes, közös], *tvrdej* [tkp. kemény], *vostrej* [tkp. éles]) stb. A diákok szlengjében a legnagyobb számosságú csoport (13 szinonima) a tanárt jelöli (pl. *kantor, prófa, profák, úča* stb.). Ugyanennyi szinonima vonatkozik a WC-re, pl. *hajzl, havaj* (tkp. Hawaii-szigetek), *klub* (tkp. klub), *kuřárna* (tkp. dohányzóhelyiség), *kutloch, ministerstvo úlevy* (tkp. a megkönnyebbülés minisztériuma) stb.

3. A lexikai egységek előfordulási gyakorisága

A szleng egyes fajtái a lexikai egységek előfordulási gyakoriságában is különböznek egymástól. Véleményünk szerint ennek vizsgálatára a legmegfelelőbb módszer a kérdőívek használata. Természetesen az adatok megbízhatósága nagy mértékben függ a válaszadók mintájának reprezentatív voltától, a válaszadók lelkiismeretességétől és a visszaküldött kérdőívek számától. Az adatgyűjtés ezen külső körülményeinek tárgyalása azonban nem tartozik a mi feladataink közé.

Vizsgáljuk meg inkább magukat a kérdőíveket. Minden adatközlő megkapta a vizsgált szlengben előforduló lexikai egységek listáját. Feladatuk az volt, hogy minden lexikai egység mellé az A–F betűk valamelyikét írják, ezek az adott lexikai egység előfordulási gyakoriságáról való véleményüket tükrözték a következő módon: A — nagyon gyakori, B — gyakori, C — mérsékelten gyakori (határozottan kevésbé, mint B, de nagyobb mértékben, mint D), D — ritka, E — nem használom ezt a szót és nem is értem, F — használom a szót, de mégsem ismerem a jelentését. Szükségtelen külön megemlíteni, hogy az utolsó lehetőségre csak a szakmunkástanulók esetében volt szükség, hiszen néhány tanonc átmenetileg használhat egyes szavakat úgy is, hogy nem ismeri azok pontos jelentését a kísérlet ideje alatt.

Jelen tanulmány szerzője először 1964-ben (KLIMEŠ 1964: 104–6, 4. láb.) használta a fenti módszert, majd 1967-ben (KLIMEŠ 1967). ROSENBERG (1965) hasonló kérdőívvel vizsgálta a lexikai egységek előfordulási gyakoriságát, és az átlagos gyakoriságot az egyéni becslések átlagértékével adta meg. Az adatközlők feladata az volt, hogy minden szó mellé odaírják az öt betű (A–E) egyikét, ezzel

fejze ki szubjektív becslésüket az adott lexikai egység előfordulási gyakoriságára vonatkozóan. Ha A-t öttel, B-t négyel stb. helyettesítjük, akkor az átlagos előfordulási gyakoriságot átlagértékként, egyetlen számmal ki lehet fejezni. — ROSENBERGTől függetlenül mi is megpróbáltuk a fenti eljárást használni (KLIMEŠ 1967: 29–31, 6. láb.). A betűk számokkal való helyettesítése előnyös, ugyanakkor veszélyt is rejthet magában: a becsléseket aligha kezelhetjük úgy, mintha egy számtani sorozat elemei lennének, viszont a számtani közép meghatározásakor éppen ezt tesszük.

A kérdőíveket az adatközlők általában kétszer, sőt háromszor is kitöltötték néhány hetes szünetekkel az esetleges hibák kiküszöbölése és az egyes becslések stabilitásának igazolása érdekében.

Tegyük fel, hogy egy kérdőív száz lexikai egységet tartalmaz, és hogy a válaszadók száma ötven. Ha minden kérdőívet megfelelően töltöttek ki, akkor $100 \cdot 50 = 5\,000$, az A–F betűkkel kifejezett becslést kell kapnunk az előfordulási gyakoriságokról, például:

1. adatközlő	60 A	20 B	5 C	15 D	0 E	0 F
2. adatközlő	52 A	7 B	13 C	19 D	8 E	1 F
	⋮					
	⋮					
	⋮					
50. adatközlő	71 A	10 B	9 C	5 D	4 E	1 F
	a A	b B	c C	d D	e E	f F

$$n = 50$$

$$a = \sum_{i=1}^n, \text{ azaz } = 60 + 52 + \dots + 71$$

$$a + b + c + d + e + f = 5000$$

A fenti módszer segítségével az alábbi következtetésekhez jutunk:

A szleng két változata között lévő különbség nemcsak a szókincs lexikai egységeinek számában nyilvánul meg, hanem azok előfordulási gyakoriságában is. Ha egy szlengfajtában az A, B csoportokhoz tartozó lexikai egységek vannak túlsúlyban, akkor minden kétséget kizáróan eleven szlengfajtaról van szó, amelynek a lexikai egységeit gyakran használják stb. Ezzel szemben, ha az A + B és a C + D csoportok közti különbség elenyésző, sőt, ha a C + D csoport a domináns, akkor ez a fajta szleng nem eleven, lexikai egységeinek nagy száma ellenére sem. Más szóval, ha két szlengfajta lexikai egységeinek a száma közel egyenlő is, attól még jelentős különbség lehet közöttük, amit a lexikai egységek változó előfordulási gyakorisága okoz.

Ezeket a különbségeket egzakt módon is ki lehet fejezni. Vizsgáljuk meg a lexikai egységek előfordulási gyakoriságát a bányászok és a postások által használt szlengben. Az eredményeket az 5. táblázat mutatja. Nyilvánvaló, hogy az

A + B csoportok között lévő különbség (85,5%; 89,1%) nem jelentős, de az E csoportok között (1,5%; 12,3%) szignifikáns különbség van.

5. táblázat

Foglalkozás	Az A–E típusú lexikai egységek előfordulási gyakorisága									
	A		B		C		D		E	
	Abszolút szám	%	Abszolút szám	%	Abszolút szám	%	Abszolút szám	%	Abszolút szám	%
Bányászok	129	74,2	20	11,3	7	3,8	16	9,2	3	1,5
Postások	69	66,9	12	12,2	5	4,5	4	4,1	12	12,3
Σ	198	71,5	32	11,5	12	4,3	20	7,2	15	5,4

4. A szleng szókincsének mennyiségi fejlődése

A szlengszókincs kvantitatív fejlődését két szemszögből közelíthetjük meg: vagy azokat a mennyiségi változásokat tanulmányozzuk, amelyek egy hosszabb időtartam alatt következtek be (4.1.), vagy a szleng lexikai egységeinek számát vetjük össze a személyek életkorával (4.2.). Az első megközelítési mód a bányászok és a diákok által használt szleng tanulmányozásakor bizonyult hasznosnak, a második pedig a szakmunkástanulók szlengjének vizsgálatakor volt gyümölcsöző.

4.1. A bányászok és a diákok szlengjének fejlődése

A bányászok szlengjének fejlődését 1948-tól (KLIMEŠ 1958) nyílt lehetőségünk nyomon követni, míg a diákokét 1963-tól (KLIMEŠ 1964, 4. l.áb.).

Az utóbbi húsz évben a bányászok szlengje csak elhanyagolható változáson ment keresztül. 1948 óta a lexikai egységek összes száma 3,4 százalékkal növekedett, és ugyanebben az időszakban 4,6 százalékkal csökkent (elavult szavak stb.). Természetesen húsz év viszonylag rövid időtartam egy nyelv fejlődésében, de a szakmában ez az időszak nagy horderejű változásokat hozott. Ennek ellenére ezek a változások nem gyakoroltak jelentős hatást a bányászok szlengjére.

Ezzel szemben a diákok szlengje rövid időszak alatt (1963–67) figyelemre méltóbb változáson ment keresztül: 1963-ban a diákok az 1967-es diákszleng teljes szókincsének 45,4 százalékát még nem ismerték. (A példákat lásd a 6. táblázatban.) Nem árt megjegyezni, hogy azok a lexikai egységek, amelyek mind 1963-ban, mind 1967-ben előfordultak, többségükben legalább negyvenévesek, és magas előfordulási gyakoriságúak (A, B). A cseh szlengkifejezések fordítása nem mindig ekvivalens az eredetivel, mivel nem mindig ismerjük a megfelelő célnyelvi szlengkifejezéseket.

6. táblázat

Sztenderd szó	Ekvivalens szleng lexikai egység, amely az alábbiak szerint fordult elő		
	1963-ban és 1967-ben is	csak 1963-ban	csak 1967-ben
<i>ředitel</i> 'igazgató'	<i>říďa</i> (tkp. igazgató) <i>šerif</i> (tkp. seriff)	<i>koník</i> (tkp. kicsi ló) <i>pan řídící</i> (tkp. igazgató úr) <i>řídák</i> (tkp. igazgató) <i>řídouš</i> (tkp. igazgató) <i>starej</i> (tkp. főnök)	<i>direktor</i> (tkp. igazgató)
<i>ředitelna</i> 'igazgatói iroda'	<i>šerifárna</i> (tkp. a seriff irodája) <i>šerifovna</i> (tkp. a seriff irodája) <i>šéfárna</i> (tkp. a vezér irodája)	<i>direkce</i> (tkp. a rendőrség főhadiszállása) <i>maštal</i> (tkp. istálló) <i>místo nahoře</i> (tkp. felső hely) <i>síň na nejvyšší úrovni</i> (tkp. legfelsőbb szintű terem) <i>šéfárna</i> (tkp. a vezér irodája) <i>šerifna</i> (tkp. a seriff irodája)	<i>stan</i> (tkp. főhadiszállás)
<i>vrátnice</i> 'portásfülke'	–	<i>bachárna</i> (tkp. a börtönőr szobája) <i>pašerárna</i> (tkp. a csempész szobája) <i>portýrna</i> (tkp. portásfülke) <i>recepce</i> (tkp. recepció) <i>strážnice</i> (tkp. őrszoba)	<i>bouda bdělého oka</i> (tkp. egy éber szemfülkéje) <i>celnice</i> (tkp. vámház) <i>kukaň</i> (tkp. a kotló kalitkája)
<i>učit se</i> 'tanul'	<i>šprkat</i> (tkp. magol) <i>šprtat</i> (tkp. magol) <i>vrčet</i> (tkp. dörmög)	<i>biflovat</i> (tkp. bifláz) <i>dřít</i> (tkp. bifláz) <i>šrotit</i> (tkp. bifláz)	<i>bičovat se</i> (tkp. sa-nyargatja magát) <i>bušit</i> (tkp. dörmöböl) <i>dřít se</i> (tkp. bifláz) <i>šrotit se</i> (tkp. bifláz)

A bányászok és a diákok szlengje közötti eltérések a szókincs stabilitásának, illetve változásának szempontjából elég egyértelműnek tűnnek.

4.2. A szakmunkástanulók és a diákok által használt szlengfajták fejlődése az életkorbeli különbségek függvényében

4.2.1. A s z a k m u n k á s t a n u l ó k s z l e n g j e

A szakmunkástanulók szlengjének vizsgálatakor különösen gyümölcsözőnek bizonyultak a statisztikai módszerek.

Az első és legfontosabb kérdés a következő: mennyi időre van szüksége egy szakmunkástanulónak ahhoz, hogy a szakképzett munkások által használt összes lexikai egységet megismerje? A válasz a 7. táblázatban található.

7. táblázat

Foglalkozás	Tanoncévek száma	A szlengben előforduló lexikai egységek átlagos ismerete (%)
Bányászok	1	43,7
	2	58,9
	3	76,9
Postások	1	53,4
	2	53,4
Vasutasok	1	36,1
	2	38,7
	3	45,5

A fejlődés menete igen eltérő, főleg a tanonckodás utolsó éveiben. Mi okozza azt a különbséget, hogy a fiatal bányászok a felnőtt, képzett munkások szókincsének több, mint háromnegyedét elsajátították, míg a fiatal vasutasok a szleng teljes szókincsének kevesebb, mint felét tanulták meg? A bányász és vasutas tanoncképzés esetleges eltérései nem magyarázzák a fenti jelenséget, mivel mind a fiatal vasutasok, mind a fiatal bányászok együtt dolgoznak a szakképzett munkásokkal a bányákban, illetve a vasútállomásokon képzésük harmadik évében. Véleményünk szerint az eltérés oka a felnőtt bányászok és a felnőtt vasutasok szlengjét jellemző különböző előfordulási gyakoriságokban keresendő. A bányászok által használt szleng szókincsének 74,2 százalékát minősítették a felnőtt bányászok nagyon gyakorinak (A), míg a vasutasszleng szóanyagának csak 52,5 százaléka kapott ilyen besorolást. A nyelvi környezet hatását aligha lehet megkérdőjelezni. Az, hogy a vasutasok szlengjében kevesebb szó fordul elő A gyakorisággal, annak a következménye lehet, hogy ebben a szlengben túl sok szinonima van (ld. 3. táblázat). Ha két vagy még több szlengbeli elem jelöli ugyanazt a fogalmat, akkor ezek előfordulási gyakorisága általában nem lehet A. Természetesen ez a magyarázat nem tekinthető teljesnek, hiszen a lexikai egységek előfordulási gyakorisága más, a beszélők munkájával szoros kapcsolatban lévő tényezőktől is függ, ezek hatása is fontos és széleskörű lehet.

A postások szlengjének elsajátításakor mutakozó stagnálást tanoncképzési rendszerük felépítésével magyarázhatjuk. Azok a postai tanulók, akik szeptember elején kezdtek el dolgozni a postásiskolában, a teljes szlengszókincs 39,4 százalékát sajátították el két hónap alatt. E gyors fejlődés oka az, hogy a postai tanulók már a kezdetektől együtt dolgoznak a szakképzett postai dolgozókkal a

postákon, így néhány hét alatt megismerik a postai munka legfontosabb jellemzőit és kifejezéseit. A postai tanulók tehát nincsenek elszigetelve az iskolában tanulmányaik első évében, szemben a bányász- és vasutastanulókkal. Későbbi fejlődésük viszont aránylag lassú, hiszen a felnőtt postai dolgozókkal való kommunikációhoz szükséges legfontosabb és legsürgetőbb elemeket már az első két hónap során elsajátították. Azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt sem, hogy a postásszlang teljes szóanyaga mindössze 102 elemből áll, míg a vasutasok szlengje nem kevesebb, mint 288 szót tartalmaz (ld. 1. táblázat). Nyilvánvalóan könnyebb a postástanulóknak összesen annyi szót megtanulni, amennyi a fiatal vasutasok által elsajátítandó szavaknak csak kevesebb, mint a felét teszi ki.

Vizsgáljuk most meg egy 19 vasutastanoncból álló minta esetén a szlengszókincs fejlődését. Az első felmérés 1967 májusában történt, amikor a tanulók elhagyták az iskolai műhelyt, és felnőtt vasutasokkal kezdtek el dolgozni. Ugyanezen tanulók második ellenőrzése 1968 februárjában volt. A tanulók a fentebb említett kérdőívet töltötték ki. Bizonyos fokú előremenetelt vártunk a szleng szóanyagának ismeretét tekintve. A statisztikai eredmények a 8. táblázatban találhatóak.

8. táblázat

A vizsgálat ideje	\bar{x}	x_{\min}	x_{\max}	V	Me
1967. 05. 02.	64,9	46	134	88	61
1968. 02. 12.	81,5	41	151	110	63

\bar{x} = a lexikai egységek átlaga

x_{\min} , x_{\max} = szélsőértékek

V = a sorozat terjedelme ($x_{\max} - x_{\min}$)

Me = medián

Felmerül az a kérdés, hogy vajon különbözőként kezelendő-e a két halmaz vagy sem. Az első halmaz (m, 1967. május) 20 elemből áll, a második (n, 1968. február) 19-ből. Azon hipotézis tesztelésére, hogy a két halmaz között lévő eltérés nem szignifikáns, a mediántesztet (SIEGEL 1956) alkalmaztuk. Mivel a tesztstatisztika $S = \max(11,7)$ kisebb, mint a kritikus érték: 13,0 (m = 20, n = 19), így a H_0 kiinduló hipotézis elvethető $\alpha = 0,05$ szignifikancia-szintnél.

Ezen eredmények alapján feltehetjük, hogy a fenti minta esetén a szleng szókincsének ismerete nem növekedett számottevően kilenc hónap alatt, annak ellenére, hogy a tanulók felnőtt vasutasok között töltötték ezt az időszakot.

Ezek az eredmények nem egyeznek meg a postástanulók szókincsfejlődésének tendenciájával: a postástanulók a teljes szlengszókincs 39,4 százalékát sajátították el az első két hónap során (ld. 247. oldal). A különbség okának feltárásakor

figyelembe kell vennünk azt, hogy a postástanulóknak azokat a legfontosabb lexikai egységeket kellett megtanulniuk, amelyek munkájuk során nélkülözhetetlenek voltak. Ezzel szemben a vasutastanulók már tanulmányaik második évében jártak kísérletünk idején, a legfontosabb szlengbeli lexikai egységeket már az első évben megismerték, így a második év során szókincsük fejlődése viszonylag lassú volt (ld. 7. és 8. táblázat). Mivel a vasutastanulók nem dolgoztak együtt a felnőtt vasutasokkal az első évben (ellentétben a postástanulókkal), így a szlengszókincsnek csak aránylag kis hányadát sajátították el.

4.2.2. A diákok szlengje

Kétségtelenül igaz az, hogy a felsőbb osztályok tanulói jobban ismerik a diákszlenget a fiatalabb tanulóknál, ezt nem szükséges statisztikai módszerekkel igazolni. Elemzésre szorul viszont ennek a fejlődésnek a tapasztalati görbéje, és az egyes osztályok között lévő kölcsönös mennyiségi viszonyok.

A fejlődés statisztikai felméréséhez olyan kérdőívet használtunk, amely az iskolai élettel kapcsolatos irodalmi, nem köznyelvi szavak teljes listáját (95 szót) tartalmazta. Az egyes szavak csak egy fogalmat jelöltek, és a listában természetesen nem fordultak elő szinonimák. A diákok feladata az volt, hogy minden irodalmi szó mellé írják oda annak egy, vagy több szlengbeli megfelelőjét. A diákok életkorára való tekintettel (10–13 év) nem kértük tőlük azt, hogy becsüljék meg a szlengbeli lexikai egységek előfordulásának gyakoriságát. A kísérletet 1969. június 27-én végeztük el egy kilenc osztályos általános iskolában, Bolevecben (Plzeň). Az eredményeket a 9. táblázatban láthatjuk.

9. táblázat

Osztály	n	\bar{x}	x_{\min}	x_{\max}	V	Me	Mo
5. b	32	9,10	1	17	16	10	10
6. a	16	27,12	20	43	23	26,5	24 25 26 27 28
6. b	19	19,58	13	26	13	21	21
7. a	30	23,70	12	36	24	22	22
7. b	30	34,00	18	57	39	33	29
8. a	27	28,85	15	42	27	31	27 28 30 32 37
8. b	28	19,45	5	37	32	19	19 25 28
Σ	182	22,81	1	57	56	22	22

n = az osztály tanulóinak száma

\bar{x} = egy kérdőívben előforduló szlengszavak átlagos száma

x_{\min}, x_{\max} = szélsőértékek

V = a sorozat terjedelme ($x_{\max} - x_{\min}$)

Me = medián

Mo = módusz

A szlengszavak átlaga között jelentős eltérések vannak (pl. 6. a–6. b, 6. b–7. b stb.), viszont a szlengszavak átlaga a 6. b és a 8. b osztályokban közel egyező. A legnagyobb eltérés az ötödik és hatodik osztályok között van. Ez összhangban van eddigi tapasztalatainkkal: a hatodik osztályban használatos tanítási módszer lényegesen eltér az ötödik osztályban használttól, mivel a hatodik osztályban több tantárgyat tanulnak, több tanárral stb.

Az előző bekezdésben megpróbáltuk megállapítani, hogy hány szlengszó szerepelt egy kérdőívben. Tehát az eredmények azt mutatják, hogy egy tanuló átlagosan hány szlengszót használt egy kérdőívben, például az 5. b osztályban $291 : 32 = 9,10$ (ld. 9. táblázat).

Azonban a diákok szlengjét célszerű egy másik szempontból is megvizsgálni: fel kell tárni, hány lexikai egység (különböző szó) fordul elő egy adott osztályban. Például az 5. b osztályban 32 tanuló volt, természetesen ugyanennyi kérdőívet töltöttek ki, és ezek összesen 291 szót tartalmaztak. Azonban a legtöbb szó vagy minden kérdőívben szerepelt, vagy legalábbis a kérdőívek többségében előfordult, azaz az egy osztályban megjelenő különböző szavak (lexikai egységek) száma viszonylag alacsony volt, a fenti esetben csak 46. Tehát az 5. b osztály 32 tanulóját egy közösségként kezelve, ez a közösség csak 46 szót ismert, egy tanuló átlagosan $46 : 32 = 1,55$ szót. Természetesen az egyes kérdőívekben szereplő szavak tényleges száma meglehetősen változó, ez a 10. táblázat ötödik és hatodik oszlopában is látható (x_{\min} , x_{\max}).

10. táblázat

Osztály	n	l	\bar{x}	x_{\min}	x_{\max}	Me	Mo	Ir
5. b	32	46	1,44	1	29	3,5	1	6,33
6. a	16	75	4,69	1	16	5	1	5,79
6. b	19	81	4,27	1	18	3	1	4,59
7. a	30	109	3,63	1	28	2	1	6,52
7. b	30	140	4,66	1	27	3	1	7,29
8. a	27	164	6,07	1	27	2	1	4,75
8. b	28	146	5,22	1	26	1	1	3,73
Σ	182	761	4,18	1	29	2	1	5,46

l = a szleng lexikai egységeinek összes száma az osztályban

\bar{x} = egy lexikai egység átlagos előfordulási gyakorisága

Ir = az ismétlődés mutatója (szlengszavak száma : szleng lexikai egységek száma)

Egyéb rövidítések: ld. 9. táblázat

A 9., 10. táblázat között lévő mennyiségi különbségek igen érdekesek: a nyolcadik osztályok tanulói több lexikai egységet ismertek a hetedikeseknél (10. táblázat), de nem használták ezeket olyan gyakran (9. táblázat). Ezt az ismétlődések mutatója is alátámasztja (10. táblázat, *Ir* oszlop): a nyolcadik osztályokban egy szleng lexikai egység 3,73-szor vagy 4,75-ször fordult elő (a kérdőívekben), ezzel szemben a hetedik osztályokban 6,52-ször vagy 7,29-szer. Úgy tűnik, hogy a tanulók számában mutatkozó jelentéktelen különbség nem befolyásolta szignifikánsan az eredményeket.

Minden osztály esetében vannak olyan lexikai egységek, amelyek csak egyszer fordultak elő. Ezzel szemben olyan lexikai egységek, amelyek egy adott osztály esetén kivétel nélkül minden kérdőívben szerepeltek ($x_{\max} = n$) csak a 6. a és 8. a osztályokban jelennek meg (10. táblázat). Ami \bar{x} -t, *Me*-t és *Mo*-t illeti, feltehetjük, hogy mintánk osztályaiban azon lexikai egységek vannak túlnyomó többségben, amelyek viszonylag kis gyakorisággal fordulnak elő. Ez a 11. táblázatból is kiderül.

11. táblázat

Osztály	<i>l</i>	<i>h</i>	
		Abszolút szám	%
5. b	46	5	10,87
6. a	75	21	28,00
6. b	81	13	16,05
7. a	109	18	16,52
7. b	140	24	17,15
8. a	164	20	12,19
8. b	146	16	10,96
Σ	761	117	15,38

l = a szleng lexikai egységeinek összes száma az osztályban

h = azon lexikai egységek száma, amelyek a tesztek felénél többen is előfordultak az osztályban

Tegyük fel, hogy egy bizonyos osztályban *l* lexikai egység fordult elő (például az 5. b-ben *l* = 46). Elvileg lehetséges, hogy minden diák 46 lexikai egységet írt a kérdőívbe, így minden osztály esetén $n \cdot l$ szót várhatunk, például az 5. b-ben $32 \cdot 46 = 1472$. Természetesen egyetlen osztályban sem született ilyen eredmény. Ha $n \cdot l$ -t tekintjük száz százalékknak, akkor az egyes osztályokban ténylegesen kapott szlengszavak száma, a megvalósulás foka, százalékosan kifejezhető, például az 5. b osztályban 291 szlengszó van ($9,10 \cdot 32$, ld. a 9. táblázatot), azaz az elvárt 1472-nek a 19,77 százaléka. Az egyes osztályokban a következőképpen alakulnak az eredmények (százalékosan): 5. b: 19,77; 6. a: 36,17; 6. b: 24,17; 7. a: 21,74; 7. b: 24,28; 8. a: 17,59. 8. b: 13,31.

Tehát, a szlengbeli lexikai egységek inkább egyedi, mint közös elemként vehetők figyelembe az osztály szlengszókincsében. A lexikai egységek alacsony előfordulási gyakoriságával (10. táblázat) való összefüggés is világos.

A diákok szlengjében a szinonímia elég nagy arányban jelenik meg, például a 8. b osztály 146 lexikai egysége között 51 szinonima van. Például a sztenderd *propadnout* 'megbukik' szó a következő szinonimákkal rendelkezik: *buchnout* (tkp. becsapják), *prolítnout* (tkp. elrepül), *rupnout* (tkp. elpattan), *sedět* (tkp. ül), *zůstat sedět* (tkp. ülve marad); *vysvědčení* (tkp. bizonyítvány), *glejt* (tkp. menlevél), *poukázka na výprask* (tkp. verésre szóló utalvány), *vystrčení, vystrčko, vystrko* (tkp. kirúgás).

Ezeket a szinonimákat többnyire csak egyénileg használják a tanulók, nem az egész osztály használja őket. Ha minden tanuló, vagy legalábbis az osztály többsége használná őket, akkor a 11. táblázatban található eredmények számottevően nagyobbak lennének.

Mivel a diákok szlengjében az alacsony előfordulási gyakoriságú, többnyire egyéni használatú lexikai egységek vannak többségben, ez a szleng gyors és messzemenő változásokon megy keresztül, nagyszámú szókincsének dacára. Így nem alkot homogén nyelvi környezetet az első osztályosok számára, ahogyan azt a bányászok szlengje teszi. Az utóbbi esetben a szleng komoly kommunikációs feladatot tölt be, a fiatal és a felnőtt bányászok között a közös szlengszavak tartják fenn a kapcsolatot. Ezzel szemben a diákok szlengjének csak egy kis magja mondható stabilnak, ezt öröklik az ifjabb tanulók (KLIMEŠ 1964: 104–7, 4. lábj.). Ez majdnem minden diákot új szlengszavak alkotására ösztönöz, pusztán a szórakozás kedvéért. A diákok élete változatos és derűs, ezek a körülmények a lexikai egységek számára is kihatnak, hiszen ezeknek a szavaknak az előfordulási gyakorisága rendszerint alacsony. Így ugyanazon iskola két osztálya között jelentős szlengbeli különbségek lehetnek. Hasonló eltéréseket figyelt meg a katonák szlengjében RIPPL (1943).

5. Befejezés

Jelen tanulmány azokat a mennyiségi viszonyokat igyekezett feltárni, amelyek a bányászok, postások, vasutasok, labdarúgók és diákok által használt szlengfajták struktúrájában rejtőznek. Figyelmet fordított az adott szleng szókincsében található lexikai egységek számára, szinonímiájára, a szlengbeli lexikai egységek előfordulási gyakoriságára és a szleng kvantitatív fejlődésére, különösen a szakmunkástanulók esetében. A mennyiségi eredményeket kérdőívek, magnófelvételek és az adatközlőkkel való beszélgetések felhasználásával kaptuk, ezek mind hozzájárulhatnak a szleng struktúrájának alaposabb megismeréséhez. Például nem csupán a szlengben szereplő lexikai egységek összes számának ismeretére lehet szükség, hanem azok előfordulási

gyakoriságára is. Ez lehetővé teszi, hogy pontosan megállapítsuk az adott szleng életképességét. Kvantitatív és statisztikai módszerek használata nélkül lehetetlen lenne megbecsülni a szakmunkástanulók szlengjének növekedését, vagy azt, hogy hány hónapra, vagy évre van szükségük a tanoncoknak a képzett munkások által használt szleng elsajátításához. Módszerünk hasznosnak bizonyul akkor is, amikor a diákok szlengjének számos és majdnem folyamatosan történő változásait szeretnénk megmagyarázni: az egyik ok nem más, mint a lexikai egységek többségének alacsony előfordulási gyakorisága. A fiatalabb diákok szlengje a hatodik osztályban fejlődik a legintenzívebben (az alsóbb osztályokhoz viszonyítva). Az idősebb diákok (a kilencosztályos iskola nyolcadikosai) több lexikai egységet ismernek, de nem használják azokat olyan gyakran. Az azon személyek által használt szleng, akiket a közös munka kapcsol össze (pl. bányászok), kvantitatív szempontból jelentős mértékben eltér azok szlengjétől, akiket nem a munkájuk, hanem közös érdeklődésük köt össze (pl. labdarúgók).

A számos nehézség ellenére a kvantitatív és statisztikai módszerek alkalmasnak bizonyulnak arra, hogy új információkat nyerjünk az egyes szlengfajták struktúrájáról és fejlődéséről. Tudomásunk szerint ezek a módszerek ebben a tanulmányban kerültek először szélesebb körű alkalmazásra.

Irodalom

- BERRY, L. V.–VAN DEN BARK, MELVIN (1943): *The American Thesaurus of Slang* [Amerikai szleng thesaurus]. New York.
- FOWLER, H. W.–FOWLER, F. G. (1956): *The Concise Oxford Dictionary of Current English* [A mai angol nyelv kézisztótára]. 4th ed. revised by E. MCINTOSH. Oxford.
- KLIMEŠ, L. (1958): Hornický slang na dole Krimich v Tlučné u Plzně [A Plzeň melletti Tlučná Krimich bányájának szénbányász szlengje]. *Sborník Vyšší pedagogické školy v Plzni, Jazyk a literatura 1*. Praha. 135–46.
- KLIMEŠ, L. (1964): Slang plzeňských studentů [A plzeňi diákok szlengje]. *Sborník Pedagogického institutu v Plzni, Jazyk a literatura 5*. Praha. 71–118.
- KLIMEŠ, L. (1967): Západočeský železniční slang [A nyugat-csehországi vasutasszleng]. *Sborník Pedagogické fakulty v Plzni, Jazyk a literatura 7*. Praha. 15–36.
- RIPPL, E. (1943): *Die Soldatensprache der Deutschen im ehemaligen tschecho-slowakischen Heer* [A németek katonai nyelve az egykori csehszlovák hadseregben]. (Beiträge zur sudetendeutschen Volkskunde. Bd. 26.) Liberec-Lipso.
- ROSENBERG, S. (1965): *The Influence of Grammatical and Associative Habits on Verbal Learning* [A grammatikai és az asszociációs szokások hatása a szóbeli tanulásra]. New York–London. 121–5.
- SIEGEL, S. (1956): *Nonparametric Statistics for the Behavioral Sciences* [Nem parametrikus statisztika a viselkedéstudományok számára]. New York.
- Slovník spisovného jazyka českého* [A sztenderd cseh nyelv szótára]. Praha, 1966.

(Fordította Tóth Enikő)